

КИТАЙСКОТО ВСЕКИДНЕВИЕ ПРЕЗ 18. В. В ПЪТНИТЕ ЗАПИСКИ НА ДЖОН БЕЛ

Павел Петков

Великотърновски университет, България

CHINESE DAILY LIFE DURING THE 18th CENTURY IN JOHN BELL'S TRAVEL NOTES

Pavel Petkov¹

University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

Abstract: The article discusses John Bell's travel account *The Travels of John Bell* (1719) and focuses on the passages in which the author discusses the daily lives of common Chinese people. The analysis demonstrates that Bell's travelogue follows – to a certain extent – the established imagological trends characteristic of the 18th century and in doing so falls well within the cultural paradigm of the Enlightenment. At the same time, it becomes clear that the Scottish physician is no ordinary traveler: he manages to maintain a much more objective and level-headed attitude towards the East than many of his traveling contemporaries.

Keywords: John Bell; Imagology; China; Travel Writing; Enlightenment

Почти всички пътешественици, които отиват в Китай – от древността до наши дни – посвещават известен брой страници на живота на обикновените отрудени китайци. Това важи в по-малка степен за автори като Марко Поло, който не се вълнува особено от темата, защото е прекалено зает да пише за китайската военна машина, администрирането на държавата и несметните богатства, които империята притежава. Други обаче решават да наблегнат именно на всекидневието – добър пример в това отношение е Питър Хеслър, който пише в края на 20. и началото на

¹ *Dr. Pavel Petkov is an Associate Professor at St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo. Academic interests: Imagology; Travel writing; Images of China in Western travel accounts; Literature of the British Enlightenment. Author of the books "Децата на дракона: Китай през очите на един българин", Representations of China in Twentieth-Century Anglophone Travel Writing, and Enlightenment Geographies: Representation of China in John Bell's Travels (1763). E-mail: p.s.petkov@ts.uni-vt.bg*

21. в., и чиито книги за Китай са посветени почти изцяло на общуването с новите му китайски познати и приятели – обикновени хора, които не заемат влиятелни позиции в обществото. За всички автори обаче е характерно пречупването на впечатленията им през призмата на собствените им очаквания за огромната държава. Разбира се, някои писатели се стремят към повече обективност, но това не им помага да се освободят напълно от културните си нагласи.

Джон Бел е един от пътешествениците, които посещават Китайската империя през 18. в. Той е участник в дипломатическата мисия, пратена от Петър Велики и предвождана от Лев Исмаилов. В своя пътепис, публикуван няколко десетилетия по-късно, „Пътешествията на Джон Бел“ авторът обръща внимание на редица въпроси – императорския двор, католическите мисионери в столицата, китайската религия, разликите между китайското и западното общество и пр. Немалък брой пасажи той посвещава на китайското всекидневие.

Пътешественикът коментира сравнително често националния характер на китайците и не се колебае да прави обобщения:

Китайците са цивилизовани и гостоприемни, вежливи с непознатите и с близките си, с предсказуеми обноски и поведение, уважителни към началниците си. Най-голямо възхищение обаче заслужава почитта им към родителите и доброто отношение към всички жени. Тези добродетели са естествена последица от здравословния и редовен живот, към който отрано се приучават.

Добрите обноски на китайците са очевидни за всеки, който им е гостувал, макар и за кратко. (Bell 1965, 182)

В този откъс се долавя ехото от вълната на възхищение от Китай, обхванала Великобритания през предишното столетие, чието влияние все още се усеща по времето на дипломатическата мисия на Исмаилов. Силно положителните образи, сътворени тук от разказвача, са отличен пример за т. нар. положително стереотипизиране, което, макар и добронамерено, невинаги е в услуга на своите обекти. Бел не се въздържа от обобщения, които неизбежно скриват от читателите някои не съвсем приятни страни на действителността. Повествователят донякъде компенсира това, като пише за тези страни на друго място в текста, макар, верен на нрава си, да не говори за тях направо.

Духът на горния откъс силно контрастира с текстовете на други автори от епохата на Просвещението, като Дефо, Бароу и Ансън. Джордж

Ансън не успява да види кой знае колко голяма част от Китай и не общува пряко с китайците, което му пречи да добие представа за страната, но случаят с Джон Бароу не е такъв и все пак той представя местните жители в извънредно лоша светлина. Трябва да се има предвид все пак, че Бароу посещава Поднебесната империя много по-късно от Бел – във време, когато образът на империята на Цин е силно очернен във Великобритания по ред политически и културни причини. Дефо обаче публикува мнимия си пътепис в същата година, през която Джон Бел се отправя към Китай, и въпреки всичко не споменава почти никакви положителни качества на китайците. Напротив: той отправя свирепа критика към цялото китайското всекидневие и култура – от обноските при хранене до Великата стена. За разлика от тези автори Бел успява да открие положителни страни в почти всичко, което описва – дори бордеите, които, макар да имат съмнителна репутация и да се избягват от повечето граждани, го поразяват със своята подреденост и спазване на законите:

Не е трудно човек да си помисли, че в този многолюден град вероятно има много лентяи от двата пола – макар, струва ми се, те да са по-малко, отколкото в други градове по света, та макар и по-малки от Пекин. За да се запази редът, правителството е преценило за разумно да разреши на някои заведения в градските покрайнини да приютяват проститутки. Техните разходи се поемат от собственика на мястото, което обитават, и не им се позволява да излизат. Информираха ме, че тези дами на удоволствието имат отделни апартаменти, на чиито врати с ясен почерк са описани тарифата, прелестите и добродетелите им. Цената се заплаща от посетителя веднага. По този начин всичко се извършва без шум и бъркотия в сградата и в квартала. Шумните скандали са нещо почти нечувано в Пекин. Нарушителите подлежат на строго наказание. Трябва да се отбележи, че тези заведения са предназначени за по-простите хора. Всеки, който държи на репутацията и доброто си име, старателно избягва тези места. (Bell 1965, 183)

Няколко десетилетия по-късно Джордж Стаунтон – хроникьорът на мисията на Макартни в Пекин, засилва впечатлението за добрия ред в китайските бордеи, като отбелязва, че „всички подобни жени имат лиценз и регистрация. Не са и кой знае колко много, защото броят им отговаря на малкия брой неженени мъже, както и броя на мъжете, които са в големите градове, а не при семействата си“ (Staunton 1797, 157).

Въпреки обобщенията, които си позволяват Джон Бел и другите пътешественици през 18. в., едва ли може да се твърди, че те се опитват да опишат един цялостен „национален характер“. Отличителните китайски

черти, които описват, са толкова противоречиви, че въпросът за истинността на написаното не може да бъде избегнат от изследовател, който се интересува от образите на конкретно общество не просто като продукт на нечии дискурсивни практики, а като нещо, което съответства на реален свят. Нещо повече, ако процесът на създаване на образи се отдели от обективната реалност, която го стимулира, ще бъде трудно да се обясни защо един пътепис изобщо намира читатели. Пътешествениците пишат за Китай не защото искат да запознаят читателите с механизма си за конструиране на образи, а защото желаят да им кажат нещо за местата, които са посетили.

Извънлитературната мотивация на литературни произведения може да предостави важна информация по този въпрос. Като ентузиазистичен поддръжник на свободната търговия Дефо се гневи, че Китай явно я отхвърля. Той, както изглежда, е мотивиран да представи китайците в отрицателна светлина не само като акт на отмъщение, а и като прикрита декларация, че евентуална западна намеса в Китай би била напълно оправдана и в съответствие с Божия план за света. С други думи, Китай трябва да бъде насилствено 'цивилизован'. На Джон Бароу му се налага да издържи дълго и трудно презокеанско пътешествие, последвано от дълъг и тежък сухоземен преход до столицата, където той и спътниците му биват подложени на унижения от страна на императорския двор. Мисията на Макартни се оказва провал, вината за който Бароу с готовност стоварва върху китайците: той също е мотивиран да ги покаже в лоша светлина. Както споменахме по-горе, Ансън така и не успява да придобие ясна представа за китайското общество – неговият опит се свежда до няколко дребни конфликта около Кантон и общуване с неблагоприятно разположени китайски чиновници. Подобно на Бароу той е емоционално мотивиран да създаде заклеймяващи образи.

За разлика от тях Джон Бел пристига в Китай по суша, живее комфортно в Пекин няколко месеца, а мисията, в която участва, се радва на имперското благоволение. По този начин той е в положение да сътвори много по-балансиран и неутрален текст от гореспоменатите пътешественици. По всяка вероятност личният темперамент също играе роля. На страниците на своите пътеписи Бароу и Ансън правят впечатление на избухливи хора, които не са склонни да игнорират нито една проява на неуважение и негостоприемство. Лесно се обиждат и с готовност правят обобщения въз основа на случайни инциденти. Бел притежава по-уравновесен темперамент, който му позволява да гледа на необичайната ситуация, в която се намира, сравнително безпристрастно и му дава по-добро разбиране на някои аспекти на китайското общество. Не се обижда от

случайни прояви на неуважение и лесно идентифицира културните недо-разумения. Това са някои от причините, поради които неговият пътепис може да се смята за по-надежден, отколкото например „По-нататъшните приключения на Робинзон Крузо“, чийто автор не е стъпвал в Китай.

Относителната надеждност на текста на шотландеца се потвърждава и от факта, че той не създава само положителни образи. Пътешественикът забелязва и неприятните страни на живота в Китай през 18. в. и педантично ги записва. Веднага след похвалите си към правителството за добре поддържаните и контролирани бордеи, той обръща вниманието на читателите към нещо стряскащо:

Трябва да кажа няколко думи за една потресаваща и неестествена практика, която в толкова добре управлявана държава изглежда невероятна: имам предвид изоставянето на много новородени бебета на улицата. Наистина, това се прави само от бедните, които имат повече съпруги, отколкото могат да си позволят. За да се предотврати смъртта на тези деца, съществуват обществени болници за тяхното приемане, както и хора, които се изпращат всяка сутрин да ги събират от улиците и да носят в тази болница. Мисионерите също пращат хора да събират подхвърлените бебета, подслоняват ги в частна, финансирана от самите тях болница, и ги възпитават в християнската вяра. Такива хора съставляват най-голямата част от китайските християни. (Bell 1965, 183)

Това е една от малкото страни на китайското всекидневие, които Бел заклеява категорично. Въпреки това той не използва това си наблюдение като градивен камък в постройката на някакъв китайски 'национален характер', както това би направил Бароу. Верен на безпристрастния си подход към живота в Пекин, шотландецът прави кратка дисекция на това обществено явление и посочва причините за него – това не са коравосърдечието и жестокостта, а липсата на икономическа възможност да се отглеждат повече от определен брой деца. Той подчертава, че практиката не представлява детеубийство: бебетата не се оставят да умрат, а се поверяват на държавата и на мисионерите-йезуити. Фактът, че йезуитите играят толкова важна роля в този процес, показва положителното влияние на християнството в едно отворено за него общество. Става ясно и това, че императорът Канси е извънредно благоразположен към християните. Правителството няма финансови затруднения и не е изпаднало в положение да разчита на представителите на една чужда религия да се грижи за китайските изоставени деца, и все пак на католиците ни най-малко не се пречи да създадат още един начин да увеличават броя на християните в империята на Цин.

Бел дори заявява, че грижата за изоставените деца е най-важната стратегия на йезуитите. От текста не става ясно как пътешественикът е научил, че „[т]аква хора съставляват най-голямата част от китайските християни“. Това е един от малкото случаи, когато склонността на автора към краткост накърнява информативността на текста му. Може да се предполага, че това е или негова догадка, или информация, дадена му от самите мисионери. Твърдението на Бел противоречи на това, което пишат някои съвременни учени. В „Нова история на християнството в Китай“ например Даниел Бейс отбелязва, че наскоро след установяването си в Китай йезуитите „успяват да изградят китайско християнско общество от няколко хиляди души, включително повече от сто членове на императорската фамилия“ (Bays 2012, 26). Католическите мисионери са енергични разпространители на вярата си и е разумно да се допусне, че повечето от китайските християни са сменили вярата си в съзнателна възраст, а не деца, отглеждани с новата вяра.

Когато пише за китайските жени, Бел казва, че ги намира привлекателни, но че красотата им не е единственото им достойнство. Те са и много „скромни“ и „чисти“. „Очите им са черни и толкова малки, че когато се смеят, едва се виждат. Косата им е гарвановочерна и прилежно събрана в кок, украсен с изкуствени цветя, изработени от самите тях“ (Bell 1965, 183). Различията в общественото положение на жените, съответстващи на оттенъка на кожата, също прави впечатлени на Бел: „По-изтънчените, които рядко излизат на открито, имат хубава кожа. А онези, чиято кожа е по-тъмна, слагат върху нея малко бяла и червена боя – което правят много майсторски“ (1965, 183). Склонността да се цени бялата кожа и да се избелва тъмната, е особеност на китайските жени, която пътуващите писатели – дори в наши дни – често споменават. Самият Бел не се колебае да заяви, че по-светлите жени имат „хубава кожа“, сравнявайки ги с по-малко привилегированите, чиято кожа е по-тъмна.

Коментарите на Бел относно пристягането на женските ходила са изненадващо кратки и равнодушни: „Малкият размер на краката им, заради който изминаването на големи разстояния е трудно, прави затворения им живот по-малко неприятен. Веднага щом момичето се роди, привързват малките му крачка със стегнати бинтове и периодично ги подменят, за да се предотврати растежът на ходилата“ (1965, 184). Тук прави впечатление не толкова липсата на заклеяване, колкото отсъствието на състрадание. За разлика от него неумолимият критик на Китай Джон Бароу пише:

Постоянната болка и безпокойство, които момиченцата несъмнено изпитват при пристягането на пръстите им, превиването им с бинтове под стъпалото и задържането им в това положение, докато буквално се превърнат в част от самото стъпало, както и заради изместването на петата напред, докато тя напълно изчезне, са тъй огромни, че човек се чуди как такъв неестествен и нечовешки обичай продължава вече толкова столетия... Неправилно обаче би било да се направи извод, че обезобразяването на краката на китайските дами води началото си от период, когато китайците са били още диваци, тъй като и днес виждаме как дори и най-цивилизованите и просветени общества търсят и намират красота в дефектите. (Barrow 1804, 73 – 74)

Далеч по-състрадателното отношение на Бароу е в рязък контраст със сухите, безпристрастни забележки на Бел и кара думите на шотландеца, че обезобразяването на ходилата на момичетата прави неспособността им да напускат къщата по-малко неприятна, да изглеждат още по-безсърдечни. Интересно е и това, че Бароу ясно осъзнава културната разлика между двете общества и признава, че на пришълеца не се полага да критикува подобни обичаи прекалено строго: „Нямаме никакво основание да презираме или подиграваме китайците, или която и да е друга нация, само защото се различава от нас в своето облекло и обноски, тъй като ние много приличаме на тях в своите собствени заблуди и абсурди“. (Barrow 1804, 74)

Когато се опитваме да открием обяснение на огромните разлики между тези два пътеписа, а и много други, по отношение на емоциите, изразени в тях, трябва да имаме предвид, че както Патриша Ибри пише, „за западните автори е съвсем естествено и лесно да пишат за косата, дрехите и грима на китайките, но пристягането на ходилата е трудна тема. Векове наред западните писатели извънредно много се затрудняват в опитите си да намерят подходящ начин да представят и обяснят пристягането, като в тези си усилия значително изместват дискурса“ (Ebrey 2003, 202). Това изместване е очевидно в текстовете на двамата споменати автори. Нещо повече, някои пътешественици решават изобщо да изоставят темата за ходилата и да не се сблъскват с неудобството да я представят на читателите си. Марко Поло е отличен пример. В своя прочут пътепис той нито веднъж не споменава мъчителния обичай. Някои изследователи дори намират в това странно отсъствие основание да твърдят, че Поло изобщо не е ходил в Китай – Фрасис Уд например излиза с такова твърдение в книгата си „Стигнал ли е Марко Поло до Китай?“ (1995 г.).

Бел държи да подчертае няколко пъти, че китайките, които среща, не са забулени. Това се случва в глава 8: „Забелязах извънредно много незабу-

лени жени. Те обаче се пазеха от чуждите погледи и стояха на прозорците, край вратите, или край ъглите на сградите“ (1965, 126–127) и отново в глава 10: „В повечето магазини срещам незабулени мъже и жени. Те бяха извънредно любезни и навсякъде ми предлагаха чай“ (1965, 152). Сравнително голямата лекота, с която тече общуването между пътешественика и местните жители (с преводач, разбира се) силно впечатлява Бел, но тази свобода на общуването веднъж го поставя в неловка ситуация:

На осемнадесети цялата наша делегация вечеря у моя китайски приятел, наречен Сияси, в чийто дом ни посрещнаха радушно и дадоха богата гощавка. След вечеря гостоприемният ни домакин пълнеше чашите ни с голяма щедрост. В края на вечерта той ме хвана за ръката, помоли ме да остана, след като посланикът си замине, и обеща да ми даде да си избира някоя от жените или дъщерите му – която ми харесва най-много. Длъжен бях да изразя дълбока благодарност за това предложение, което обаче сметнах за разумно да не приема (Bell 1965, 167–168).

От този откъс става ясно, че предложението не шокира лекаря. Той го регистрира безпристрастно и държи да отбележи, че до този момент всички са изпили много вино. За пореден път шотландецът се въздържа от всякаква морална преценка. Текстът обаче за още веднъж показва подчинената роля на жените в китайското имперско общество, така както Бел го възприема. Шотландецът не използва точно тези думи в своето повествование, но по подробностите, които решава да сподели, е очевидно, че смята китайките за потисната социална група. В това отношение той прилича на Джон Бароу, който изобщо не се опитва да смекчи острите си думи. По отношение на женските достойнства и добродетели Бароу заявява, че „тези лични добродетели съвсем не са от полза за своята собственичка, а само улесняват лишаването ѝ от свобода и от компанията на приятелите ѝ. Превръщат я в жертва на чувствените капризи и ревността на някой тиран“ (Barrow 1804, 139). Популярният стереотип за източния деспотизъм е очевиден тук и вероятно играе силна роля в преценката на автора за положението на китайките. Според Патриша Ибри подобни твърдения не бива да се приемат за чиста монета.

Възгледите на Бароу се основават на определени схващания за различията между културите и цивилизациите и за взаимоотношенията между мъжете и жените. До края на 19 в. западните текстове имат за своя основа най-вече наблюденията и проучванията на мъже, които реагират на това, което виждат и чуват, от мъжка гледна точка. А преди 18 в. авторите пишат предимно за мъжка аудитория. (Ebrey 2003, 200)

Очевидно е, че и Бароу, и Бел приемат за истина доста неща, когато описват различни аспекти на китайското общество през 18. в. – в това отношение Ибри е права, когато заявява, че „системата на отношенията между двата пола в тяхната собствена култура поставя граници на това, което [пътешествениците] смятат за достойно за обсъждане, и обуславя неразбирането им на китайското общество“ (2003, 200). Несъмнено е също така, че никой от двамата пътешественици не получава възможност за истински смислен разговор с китаяка. Тъй като те са мъже, на практика нямат достъп до огромна част от китайското общество и им се налага да разчитат на познатите си китаяци за информация. Това ограничение, разбира се, не съществува при жените пътешественички, които започват да пристигат в началото на 19. в. Те най-често са съпруги на британски бизнесмени, участници в процъфтяващата търговия с опиум. Тези писателки (като Елза Бригман, Сара Конгър и Джейн Едкинс) създават някои от най-впечатляващите текстове за Китай в историята на пътеписите за тази държава, не на последно място, защото имат възможност да провеждат множество сериозни и задълбочени дискусии с китайски жени и да станат свидетелки на страни от техния живот, до които чужденците мъже никога не са получавали достъп. Макар Бел и Бароу да имат относителна свобода на движението в Пекин и други части на империята, техните способности на обективни наблюдатели са силно ограничени, когато се опитват да нарисуват дискурсивна картина на едно ориенталско общество в неговата цялост. Същото може да се каже за почти всички пътешественици мъже до първата половина на 20. в. – или поне до основаването на републиката.

Джордж Стаунтон е друг автор от 18. в., който пише за китайските жени и споменава пристягането на ходилата. Подобно на Бароу той е член на дипломатическата мисия на Макартни от 1793 г. и неин официален хроникьор. Стаунтон е много по-умерен от раздражителния си колега в своите мнения за китайската култура, но описанията му за тази мъчителна процедура и подчиненото положение на жените е по-емоционално и състрадателно от това на Бел.

Много малко жени се въздържат да увредят необратимо здравето си с робуването на този предразсъдък и да пренесат в жертва своята жизнена сила, само за да постъпят като жените от заможните семейства. Макар тази процедура да не се прилага в най-ранното детство и да не е чак толкова стриктно спазвана след това – както това се прави при дамите, чиято хубост се очаква да стане главното им достойнство, тя е разпространена в достатъчна степен, за да осакати и обезобрази много жени.

Въпреки обществената полза, която получават от своите съпруги, мъжете се отнасят с тях толкова тиранично и ги държат на такава дистанция, че често не им позволяват дори да седнат на една маса с тях, а ги ползват като домашна прислуга. (Staunton 1797, 108 – 109)

Използването на думи като „осакати“ и „обезобрази“ ясно показва отношението на Стаунтон особено след като той споменава, че въпреки своята огромна полза за домакинството, жените са обект на лошо отношение от страна на своите съпрузи. Джон Бел така и не споменава тази страна на домашния живот. Той не обръща внимание и на разликата между китайските жени от етноса Хан и монголките по отношение на пристягането на ходилата, което Стаунтон няколко пъти споменава в два последователни абзаца: „Техните крака не са пристегнати като тези на китайките“ (1797, 123), „татарките се отличават най-вече по това, че имат стъпало с естествена големина“ (1797, 178) и „Татарите повсеместно са решили да не имитират китайците и да не обезобразяват краката си, макар често да следват примера им в други отношения“ (1797, 200). Друго важно обстоятелство, което Стаунтон споменава и което бива игнорирано от Бел (или поне остава неизвестно за него), е, че това, което определя дали дадена жена ще има пристегнати ходила, са социалните фактори: „На жените от по-ниските обществени прослойки е спестен предразсъдъкът за малките стъпала. Те са до такава степен здрави и работливи, че селяните от други провинции понякога идват, за да си купят, както те се изразяват ‘работеща съпруга’“ (1797, 505). От една страна, се оказва, че принадлежността към „ниските обществени прослойки“ е от полза, защото спестява на момичетата агонията от деформирането на ходилата. От друга страна, обаче това неизбежно води до необходимостта да извършват много тежък физически труд. Дори този кратък пасаж показва неедностранното естество на положението на китайките, но нито Бароу, нито Бел споменават тази неедностранност.

В друга част на своя пътепис Стаунтон пише, че „жените, особено тези от по-бедните слоеве на обществото, не се възпитават в нищо друго, освен в подчинение на своите бащи и съпрузи“ (1797, 512). Той е един от малкото западни автори, които споменават, че подчиненото положение на жените се отразява лошо и на мъжката част на обществото: „Тяхната неграмотност, липса на опит, уединеност и страхопочитание към хората, които смятат за свои повелители, не им позволява да станат истински приятели със своите съпрузи и да им бъдат пълноценна компания...“ (1797, 513).

Липсата на пълноценно общуване между членовете на семейството не се споменава от почти никой друг пътешественик през 18. в., макар от наша, съвременна гледна точка да не е лесно да се разбере как толкова важен елемент от добруването на обществото е убягнал от техния поглед. Джон Бел е още едно изключение от тази тенденция (заедно със Стаунтон), тъй като, макар също да не обръща внимание на лошите и за двата пола последици от обществената изолация на жените, на него, изглежда, не му е известно, че такава изолация изобщо съществува. В редките случаи, когато споменава, че женската част от населението изглежда не е толкова активна като мъжката, той най-често обяснява тази разлика с личните предпочитания на жените – изглежда му, че те стоят въкъщи не принудително, а по собствена воля. „Те... се пазеха от чуждите погледи и стояха на прозорците, край вратите, или край ъглите на сградите“ (Bell 1965, 126–127). Макар отношението на Стаунтон към Китай да е по-положително от това на Бароу (който рядко пропуска възможност да критикува и заклеймява), точните му и уместни коментари тук показват, че на тази конкретна тема той е по-критичен и по-голям песимист дори от Бароу, и подкрепят твърденията на Ибри, че „официалната хроника на дипломатическата мисия, подготвена от Стаунтон, рисува една още по-мрачна картина на китайските жени като подчинена част от обществото“ (2003, 252).

Тези трима мъже (Бел, Стаунтон и Бароу) не са водачи на дипломатическите мисии, в които участват, но представляват важни фигури в тях. От анализа дотук се оказва, че създадените от тях образи на китайските жени са повлияни от три важни фактора: културно наложената неспособност на пътешествениците да водят пълноценни разговори с китайките, собственият им ‘културен багаж’, който ги принуждава да съдят за видяното с предубедено съзнание, и обстоятелството, че са мъже. Оказва се също така, че има разлика между Джон Бел, от една страна, и Бароу и Стаунтон, от друга, по отношение на оценката им на социалното положение на жените: докато Стаунтон и Бароу смятат, че то е белязано от подчинение, Бел пропуска това обстоятелство. Съвсем очаквано, и тримата използват собствените си културни стандарти, когато споделят мненията си, но докато Бел, който посещава Китай по-рано (1719 г.), е явно под влиянието на възхищението от Китай, доминиращо Европа през 17. в., Бароу и Стаунтон, чиято мисия е през 1793 г., са далеч по-скептично настроени и без колебание отправят критики.

Библиография

Bell 1965: Bell, John. *A journey from St Petersburg to Peking, 1719–22*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1965.

Staunton 1797: Staunton, George. *An Authentic Account of an Embassy from the King of Great Britain to the Emperor of China*. Vol 2. London: W. Bulmer and Co., 1797.

Bays 2012: Bays, Daniel H. *A New History of Christianity in China*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2012.

Barrow 1804: Barrow, John. *Travels in China: Containing Descriptions, Observations, and Comparisons, Made and Collected in the Course of a Short Residence at the Imperial Palace of Yuen-Min-Yuen, and on a Subsequent Journey through the Country from Peking to Canton*. London: T. Cadell and W. Davies, 1804.

Ebrey 2003: Ebrey, Patricia B. *Women and the Family in Chinese History*. London and New York: Routledge, 2003.